

Секція 1.

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕОРІЇ ТА МЕТОДИКИ ЇЇ ВИКЛАДАННЯ

УДК 336.02(477):330.341

*З.С. Варналій, д.е.н., професор Національного
університету ДПС України, м. Ірпінь*

ДЕТІНІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ ЯК СКЛАДОВА ФІНАНСОВОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

Розкривається сутність тіньової економіки, аналізується рівень, чинники та наслідки тіньової економіки України. Визначається необхідність, сутність та шляхи детінізації економіки як складової фінансової політики України.

Ключові слова: *тіньова економіка, рівень тінізації, непродуктивний відплив капіталу, корупція, детінізація економіки.*

Без урахування тіньової економіки стає неможливим проведення економічного аналізу на макро-і мікрорівнях, прийняття ефективних управлінських та законодавчих рішень. Ігнорування такого суперечливого та полісистемного явища, як тіньова економіка, спричиняє серйозні помилки при визначенні макроекономічних показників, та неадекватну оцінку найважливіших процесів і тенденцій, тактичні та стратегічні прорахунки щодо забезпечення конкурентоспроможності економіки [1].

Ефективні наукові пошуки та владні дії у цій сфері ускладнюються тим, що достовірної та повної інформації стосовно рівня тінізації економіки отримати практично неможливо. Виходить таке собі замкнене коло. Дійсно, оцінки обсягів тіньових процесів в Україні надзвичайно різні, але навіть за найоптимістичнішими розрахунками – вони вражають. Більш того, грань між власне тіньовою економічною і кримінальною діяльністю все тоншає.

Тіньова економіка – це складне явище, представлене як сукупність не контрольованих і не регульованих як протиправних так і законних економічних відносин між суб'єктами економічної діяльності, які мають на меті незаконне (неофіційне) отримання доходу.

Поширення тіньової економіки веде до різкого зниження ефективності державної політики, утруднення, а подекуди – й неможливості регулювання економіки ринковими методами, із застосуванням інструментів грошово-кредитної та податкової політики. Це обумовлює необхідність звернення органів виконавчої влади до адміністративних інструментів регулювання, що, у свою чергу, складає підґрунтя для поширення корупції, а також гальмує формування в Україні сучасної ринкової економіки, перешкоджає просування до членства у міжнародних організаціях.

Масштаби тіньової економічної діяльності істотно впливають на обсяги і структуру ВВП, призводять до спотворення офіційних даних про його величину. Тіньова економіка створює реальну загрозу національній безпеці та демократичному розвитку держави. Високий рівень тінізації економіки вкрай негативно впливає на імідж країни, її конкурентоспроможність, ефективність структурних та інституційних реформ.

Тіньова економіка має об'єктивний характер, тому існує в будь-яких економічних системах. Йдеться про порогове значення тіньової економіки, загрознає для національної економічної безпеки, критичним рівнем якого є 40% офіційного ВВП.

Рівень тінізації економіки в Україні залишається високим. За оцінками МВФ, обсяг тіньової економіки в національному ВВП України у 2005 році становив близько 52% (серед країн СНД більший показник лише у Грузії – 63% та Азербайджану – майже 60%, тоді як у Росії – близько 40%). Поряд з цим, за розрахунками Держкомстату, здійсненими на основі міжнародного стандарту "Вимірювання необлікованої економіки. Посібник", розробленого у 2002 році ОЕСР, МВФ, МОП та Статкомітетом СНД, рівень тіньової економіки в Україні становив у 2001 р. 16,3% ВВП, у 2002 р. – 17,7%, у 2003 р. – 17,2%, у 2004 р. – 18,9%, у 2005 р. – 18,1% [2].

Складовою тіньових процесів та загрозою економічній безпеці України є непродуктивний відтік капіталу за межі України. Про значні обсяги непродуктивного виведення капіталів з України свідчать наступні факти. Так, зокрема, за розрахунками НБУ, обсяги відпливу капіталу за межі України у 2002-2006 рр. оцінюються у 22,4 млрд. дол. США. За даними Державного комітету фінансового моніторингу, протягом 2003-2006 років було вивезено з України майже 52 млрд. грн. За оцінками науковців, щорічні обсяги непродуктивного відпливу капіталів з України становлять 1,5-3 млрд. дол. США, з 1991 року виведено 50 млрд. дол. США. За розрахунками ОЕСР, обсяг капіталів, виведених за межі України з 1991 року, становить понад 20 млрд. дол. США [2].

Тінізація економіки веде до зростання правового нігілізму, посилення криміналізації економічних

відносин, заміщення прозорого державного контролю кримінальним, поширення корупції, що підриває, зрештою, довіру до держави. Вкрай важливо зважати на те, що проблема тіньової економіки виходить за межі суто правових відносин і має насамперед макроекономічну та морально-етичну природу.

Основними системними наслідками тінізації економічної сфери є: втрата дієвості важелів фінансової політики; втрата дієвості фіскальних інструментів; розкрадання бюджетних ресурсів; втрата потенціалу соціальної політики і занепад соціальної сфери; поширення тіньової зайнятості; зростання диференціації доходів населення; зниження мотивації до нагромадження та інвестування у реальний сектор; відтік ресурсів з процесу суспільного відтворення; гальмування переходу до структурно-інноваційної моделі розвитку через недостатній розвиток інвестування та неефективне відтворення людського капіталу.

Головними чинниками тінізації економіки України є:

1. Відсутність повноцінного ринкового середовища. Уповільнення інституційних, структурних та економічних перетворень, недосконалість ринкових механізмів призводять до неузгодженості державної економічної політики з інтересами суб'єктів господарювання, які змушені самостійно розбудовувати неформальні механізми взаємної співпраці.

2. Незавершеність формування інституційної бази економічної політики. Силіві й адміністративні заходи, які вибірково реалізуються для протидії тінізації економіки, часто у політичних цілях, не приносять бажаних позитивних результатів, погіршуючи підприємницький клімат в Україні.

3. Неефективність управління державною власністю і захисту прав власників. Форсована приватизація відсунула на другий план вирішення питання захисту прав власників та ефективного управління державним і комунальним майном. Серед акціонерних товариств, пакети акцій яких знаходяться в управлінні держави, збиткових набагато більше, ніж в середньому по Україні. Тіньовий сектор найчастіше експлуатує промислові потужності високорентабельних державних підприємств, зумовлюючи їх некомпенсоване інвестиціями прискорене зношування і позбавляючи державу належних доходів.

4. Системні вади податкової системи. Чинна податкова система фактично зосереджена на максимальному залученні надходжень до бюджету, без урахування можливих негативних наслідків надмірного фіскального тиску на суб'єктів господарювання та громадян. Надмірний податковий тиск призводить до того, що прагнення держави легалізувати тіньові капітали та залучити їх у реальну економіку виявляються неефективними.

5. Незбалансованість державної регуляторної політики. Формування масштабного тіньового сектору протягом перших років незалежності України значною мірою супроводжувалось послабленням управління економічними процесами з боку держави, наявністю суттєвих недоліків економічної політики, у тому числі недосконалістю господарського законодавства.

6. Недосконалість бюджетної політики. Особливо небезпечним явищем є тінізація бюджетної сфери. Формування бюджетних показників на основі застарілої податкової політики призводить до істотних розбіжностей між прогнозованими і фактично досягнутими макроекономічними показниками. Тінізацію бюджетної системи посилює також відсутність належного контролю за виконанням видаткової частини держбюджету, його недостатня прозорість, численні випадки порушень бюджетної дисципліни, зловживань та нецільового використання державних коштів.

7. Деформація структури зайнятості. У тіньовому секторі відсутні гарантії працевлаштування, оплати праці і соціального страхування, безпеки праці, створюються додаткові умови для втягування значної частини населення у кримінальні відносини, деформуються відносини на ринку праці.

8. Недоліки у діяльності судової влади. Особливо важливою в цьому контексті є неефективність механізму виконання судових рішень. З іншого боку, в останні роки посилилася тенденція щодо протиправного використання механізмів судових рішень для перерозподілу власності, у тому числі силових поглинань з використанням так званого "рейдерства".

9. Зловживання монополією (домінуючим) становищем цінового характеру, насамперед, на ринках житлово-комунального господарства, агропромислового комплексу, енергетики, платних послуг державних органів, зокрема, у сфері землевпорядкування.

10. Корупція. Внаслідок непрозорості системи взаємовідносин між суспільством та державою формуються та ефективно діють корупційні "ринки" державних послуг та суспільних благ, зокрема: адміністративно-господарських рішень; державних посад; землі; державних закупівель; державних привілеїв; державного захисту прав та свобод громадян; освіти і охорони здоров'я; відбувається тінізація виборчої системи.

Специфічною формою прояву тіньової економіки в Україні останнім часом стало рейдерство – силове захоплення або поглинання підприємств. В Україні рейдерство набуває вражаючих масштабів, надмірного цинізму та агресії. Рейдерство має цілу низку негативних наслідків: негативно впливає на підприємницький клімат; дестабілізує роботу вітчизняних підприємств; руйнує трудові колективи; формує несприятливий інвестиційний клімат та імідж країни тощо.

Масштаби тінізації економічного життя, недовіра державних зусиль щодо її подолання призводять

до деформації принципів громадянського суспільства, формують негативний імідж України у світі, стримують надходження в країну іноземних інвестицій, не сприяють налагодженню торговельно-економічних стосунків українських підприємств із зарубіжними партнерами. Все це об'єктивно зумовлює здійснення активних дій щодо детінізації економіки.

Детінізація економіки – це цілісна система дій, спрямована передусім на подолання та викорінення причин та передумов тіньових явищ та процесів. Стратегічною метою детінізації економіки має стати істотне зниження рівня тінізації шляхом створення сприятливих умов для залучення тіньових капіталів в легальну економіку та примноження національного багатства. Виведення на "світло" тіньових капіталів сприятиме вагомому збільшенню національного інвестиційного потенціалу і ступеня його реалізації, матиме значний позитивний ефект для бюджетної сфери, слугуватиме зміцненню довгострокової стабільності та зорієнтованості національної економіки на стратегічний розвиток і зростання, сприятиме зміцненню економічної безпеки держави.

Детінізація економіки є першоприоритетним та принципово важливим напрямком сучасної економічної політики України. Водночас багатоаспектність та розгалуженість проявів тінізації засвідчує безперспективність лише симптоматичних репресивних методів протидії тінізації у вигляді посилення контрольно-каральних функцій держави. Адже основними чинниками тінізації української економіки стали: висока витратність та низька рентабельність ведення бізнесу, обтяжлива податкова система, в якій фіскальна функція відіграє визначальну роль, знецінення вартості робочої сили, звуження внутрішнього ринку та нерозвиненість ринкових регуляторів визначення ціни ресурсів та чинників конкурентоспроможності, нездатність держави забезпечити прозорі умови діяльності та гармонізувати економічні інтереси суб'єктів економіки.

З метою подолання негативних наслідків процесу тінізації економіки України, значного зменшення його рівня, необхідно розробити та реалізувати низку заходів щодо протидії тінізації. Основними заходами щодо детінізації економіки мають бути:

- "амністія" капіталів некримінального походження, в першу чергу тих, що спрямовуються в інноваційну сферу та інші суспільно значущі та пріоритетні сектори,
- запровадження податкових стимулів до нагромадження та інвестування коштів в інноваційний сектор юридичними особами, які пропонується надавати за фактичними результатами діяльності;
- звуження фінансової бази тіньового господарювання через зменшення рівня оподаткування фізичних осіб на величину документально підтверджених коштів, витрачених на розвиток людського капіталу (освіта, підвищення кваліфікації тощо);
- реальне і радикальне спрощення погоджувальних та дозвільних процедур щодо здійснення підприємницької діяльності, особливо в інноваційній сфері;
- впровадження наявних теоретичних розробок щодо виявлення напівлегальних фінансово-промислових угруповань та ліквідації виявлених схем ілєгалізації капіталу;
- обов'язкове обґрунтування джерел походження грошових коштів ігри купівлі товарів, вартість яких перевищує певну заздалегідь визначену суму (житла, земельних ділянок, транспортних засобів та предметів розкошу);
- залучення до реалізації стратегії легалізації представників міжнародних організацій, спеціалізованих на протидії нелегальному господарюванню, та громадянського суспільства;
- запровадження у навчальних планах усіх економічних спеціальностей дисциплін "Тіньова економіка" та "Економічна безпека підприємницької діяльності" тощо.

Список використаних джерел:

1. Див.: Тіньова економіка: сутність, особливості та шляхи легалізації / За ред. З.С. Варналя. – К.: НІСД, 2006. – 576 с.
2. <http://www.rainbow.go.ua>

Annotation: *essence of shadow economy opens up, a level, factors and consequences of shadow economy of Ukraine, is analysed. A necessity, essence and ways of economy, as component financial policy of Ukraine is determined.*

Key words: *shadow economy, unproductive outflow of capital, corruption, economy.*